

НЕДБАЛЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД СЛУЖБОВОЇ НЕДБАЛОСТІ

NEGLIGENCE ATTITUDE TO THE MILITARY SERVICE AS A SPECIAL TYPE OF OFFICIAL NEGLIGENCE

Загиней-Заболотенко З.А., д.ю.н., професор,
в.о. завідувача відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Статтю присвячено розгляду проблеми такого спеціального виду службової недбалості (стаття 367 Кримінального кодексу України), як недбале ставлення до військової служби (стаття 425 цього Кодексу). Вказаним складам кримінальних правопорушень притаманні як збіжні (загальні), так і розмежувальні (спеціальні) ознаки. До збіжних (спільних) ознак належать суспільно небезпечне діяння, яким, попри різне формулювання в диспозиціях частин перших статей 367 та 425 Кримінального кодексу України, є невиконання або неналежне виконання службовою особою / військовою службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, а також необережна форма вини. Розмежувальними (спеціальними) ознаками, які й визначають спеціальний характер недбалого ставлення до військової служби, є об'єкт кримінального правопорушення, суспільно небезпечні наслідки, а також спеціальні ознаки суб'єкта. Недбале ставлення до військової служби порушує спеціальний вид загального порядку здійснення службової діяльності в Україні, яким, як випливає з назви розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, є порядок проходження військової служби. Суспільно небезпечні наслідки у складі недбалого ставлення до військової служби (істотна шкода та тяжкі наслідки) можуть мати не лише майновий вимір, а й можуть носити немайновий характер; мають більший вартісний критерій у разі, якщо мають майновий вимір; відрізняються від наслідків службової недбалості текстологічно. Суб'єктом службової недбалості є спеціальний вид публічної службової особи – військова службова особа. Вказані спеціальні ознаки дають можливість виокремлювати спеціальні види службової недбалості, до яких належить і недбале ставлення до військової служби, а також свідчать про вищу ступінь суспільної небезпеки таких спеціальних видів службової недбалості.

Ключові слова: недбале ставлення, невиконання або неналежне виконання, службова недбалість, військова служба, службова особа, військова службова особа, військовий начальник, істотна шкода, тяжкі наслідки, необережна форма вини.

The article is devoted to the consideration of the problem of such a special type of official negligence (Article 367 of the Criminal Code of Ukraine) as negligent attitude to military service (Article 425 of this Code). These compositions of criminal offenses are inherent in both converging (general) and demarcation (special) features. Coincidental (common) signs include a socially dangerous act, which, despite the different wording in the dispositions of parts of the first articles 367 and 425 of the Criminal Code of Ukraine, is the failure or improper performance by an official/military official of his official duties due to dishonest attitude towards them, as well as a careless form of guilt. The distinguishing (special) signs, which determine the special nature of the negligent attitude to military service, are the object of a criminal offense, socially dangerous consequences, as well as special signs of the subject. Negligent attitude to military service violates a special kind of general order of service in Ukraine, which, as follows from the name of Section XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, is the order of military service. Socially dangerous consequences as part of a negligent attitude to military service (significant harm and grave consequences) can have not only a property dimension, but can also be non-property in nature; have a higher cost criterion if they have a property dimension; differ from the consequences of official negligence textologically. The subject of official negligence is a special type of public official – a military official. These special features make it possible to single out special types of official negligence, which include negligent attitude to military service, and also indicate a higher degree of public danger of such special types of official negligence.

Key words: negligent attitude, failure to perform or improper performance, official negligence, military service, official, military official, military chief, significant damage, grave consequences, careless form of guilt.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України загострилася увага до проблем кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, яка покликана забезпечити ефективну відсіч збройної агресії країни-терориста шляхом належного функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, передбачених законом. Наука кримінального права не може стояти осторонь цих процесів. Тому й все більшого значення набувають ті доктринальні дослідження, які стосуються кримінально-правової характеристики, форм реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені у військовій сфері. Не є винятком і норма про недбале ставлення до військової служби (ст. 425 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Саме після 24.02.2023 дослідження підстави кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення, а також форм реагування на нього, значно активізувалося, проте не є достатнім, а тому потребує додаткового вивчення з різних ракурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим аспектам дослідження проблеми кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби присвячено наукові праці О. В. Драган, М. С. Журавльова, М. І. Карпенка, М. С. Туркота, М. І. Хавронока, С.О. Хари-

тонова, А. М. Яценка та інших. Проте, як зазначалося вище, доктринальне пізнання суті кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби є недостатнім, що вимагає здійснення наукових розробок цієї проблематики.

Метою статті є визначення спеціальних ознак недбалого ставлення до військової служби, які визначають спеціальний характер цього виду службової недбалості.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність за недбале ставлення до військової служби диференційована законодавцем. Так, у ст. 172-15 КУпАП передбачено відповідальність за недбале ставлення військової службової особи до військової служби (тягне накладення штрафу від 100 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до 10 діб. У разі, якщо таке діяння вчинене в умовах особливого періоду (ч. 2), то передбачається накладення штрафу від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк від 10 до 15 діб. Водночас у ст. 425 КК встановлено кримінальну відповідальність за недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду (ч. 1) (такі дії караються штрафом від 285 до 325 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до 2 років, або

позбавленням волі на строк до трьох років. Якщо це діяння спричинило тяжкі наслідки (ч. 2), то за нього передбачено позбавлення волі на строк від 3 до 7 років. Вчинення вказаних діянь в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, тягне застосування покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років, а в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років.

Як свідчить аналіз статистичних даних щодо кількості осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, така кількість була неоднаковою в «довоєнні» роки та в 2022 р., коли в Україні було оголошено воєнний стан¹. Якщо у 2020 та 2021 роках за ст. 172-5 КУпАП адміністративне стягнення було накладено на 1405 осіб з 2056 осіб, щодо яких розглядалися справи про відповідні правопорушення в цьому році (у 2020 р.) та на 1530 осіб з 2236 осіб, щодо яких відповідні справи розглядалися у 2021 році, то у 2022 р. адміністративні стягнення накладено на 1109 осіб з 1694 осіб, щодо яких такі справи розглядалися упродовж цього року [1]. Тобто, у 2022 р. спостерігається зниження як кількості осіб, стосовно яких справи за ст. 172-15 розглядалися судами, так і кількості осіб, на яких було накладено адміністративне стягнення.

Що стосується кількості осіб, засуджених за ст. 425 КК, то у 2020 р. вона становила 10 осіб (1 особа – за ч. 1, 9 осіб – за ч. 3), у 2021 р. – 5 осіб (усі за ч. 3), у 2022 р. – 5 осіб (4 особи – за ч. 3, 1 особа – за ч. 4) [2]. Тобто кількість осіб, засуджених в Україні за ст. 425 КК, є незначною, і з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України така кількість засуджених за ст. 425 КК не збільшилася.

Недбале ставлення до військової служби (ст. 435 КК) є спеціальним видом службової недбалості (ст. 367 КК). На це вказують з текстологічної точки зору розмежувальні ознаки між вказаними складами кримінальних правопорушень. При цьому ознаки, притаманні недбалому ставленню до військової служби, з одного боку, є розмежувальними від службової недбалості, а з іншого, виконують роль спеціальних, наявність яких зумовлює віднесення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК, до спеціального виду службової недбалості. Попри те, що текстально вказана ознака в цих складах кримінальних правопорушень описано по-іншому, все ж навіть з їх найменування та використання у назвах статей 367 та 435 КК терміна «недбайий», «недбайість» вбачається, що відповідні склади кримінальних правопорушень є суміжними та містять, насамперед, збіжні ознаки.

У першу чергу звернемо увагу на збіжні ознаки цих двох складів кримінальних правопорушень. З об'єктивних ознак збіжною є лише одна – суспільно небезпечне діяння. Службова недбайість, як це визначено в ч. 1 ст. 367 КК, полягає в невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, тоді як у ст. 425 КК встановлена кримінальна відповідальність за недбале ставлення військової службової особи до служби. Науковці характеризують останнє з указаних діянь крізь призму суспільно небезпечного діяння у складі службової недбалості. Наприклад, М. І. Карпенко пише, що недбале ставлення до служби полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовою службовою особою своїх службових обов'язків [3, с. 228]. Аналогічний підхід має місце і в інших наукових працях [4, с. 149]. З цим варто погодитися. Принаймні використання прийомів лінгвістичного тлумачення, пов'язаного зі з'ясуванням змісту терміна «недбайий» в українській мові вказує саме на це. Однак з огляду на вимогу єдності термінології суспільно небезпечне діяння у ч. 1 ст. 425 КК доцільно описати з викорис-

танням формулювань службової недбалості (ст. 367 КК). Вказане є важливим ще й огляду на те, що суспільно небезпечне діяння є власне єдиною збіжною об'єктивною ознакою між цими двома складами кримінальних правопорушень, а тому, на нашу думку, має текстально співпадати у диспозиціях частин перших статей 367 та 425 КК.

Збіжною між указаними складами кримінальних правопорушень є також одна суб'єктивна ознака, а саме форма вини. У теорії кримінального права встановлення форми вини в складі службової недбалості є дискусійним. Так, з точки зору С. В. Рак, службова недбайість характеризується необережною формою вини як щодо діяння (невиконання чи неналежного виконання службовою особою своїх обов'язків), так і щодо його наслідків, а також непрямым умислом. Такий висновок ця авторка робить шляхом аналізу судової практики за ст. 367 КК, в якій, за її підрахунками, у 7% вироків засуджені притягалися до кримінальної відповідальності за цією статтею у разі наявності непрямого умислу до суспільно небезпечних наслідків, передбачених у цій статті [5, с. 136]. Водночас на думку Н. Ю. Худякової, урахуовуючи формулювання службової недбалості на невиконання чи неналежне виконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, законодавець виключає умисел щодо невиконання чи неналежного виконання службових обов'язків, а разом із цим виключає і умисел щодо суспільно небезпечних наслідків службової недбалості [6, с. 135]. Вважаємо правильним другий підхід. Адже про наявність виключно необережного ставлення як до діяння, так і до наслідків у складі службової недбалості вказує формулювання об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення. Несумлінне ставлення до виконання службових обов'язків орієнтує, що службова особа може діяти виключно через необережність і ставиться до настання суспільно небезпечних наслідків лише з необережною формою вини. Брати за основу судову практику на обґрунтування протилежної позиції, як це зроблено С. В. Рак, методологічно невірно. Адже 7% вироків, в яких ставлення до наслідків у складі службової недбалості ідентифікувалося крізь призму непрямого умислу, може бути віднесено до судової помилки. Тим більше невеликий відсоток саме таких вироків якраз і може свідчити про те, що суди помилково інкримінували ст. 367 КК у разі встановлення непрямого умислу до наслідків протиправної поведінки службової особи. Стосовно недбалого ставлення до військової служби визначення форми вини відбувається виключно з урахуванням необережного ставлення як до діяння, так і до наслідків [3, с. 168].

Таким чином, збіжними ознаками, які мають загальний характер, у складах службової недбалості та недбалого ставлення до військової служби є суспільно небезпечне діяння та форма вини. Всі інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки є розмежувальними. Водночас ознаки недбалого ставлення до виконання військової служби, які виконують роль розмежувальних та про які йтиметься далі, набувають статусу спеціальних, порівняно з кореспондуючим їм знаком складу службової недбалості, які є загальними.

Не заглиблюючись у доктрини об'єкта кримінального правопорушення, відзначимо, що недбале ставлення до військової служби порушує спеціальний вид загального порядку здійснення службової діяльності в Україні, яким, як випливає з назви розділу XIX Особливої частини КК, є порядок проходження військової служби.

Розмежувальною виступає й така ознака об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки. Так, наслідком основного складу службової недбалості (ст. 367 КК) є спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, а наслідком основного складу невиконання

¹ На момент підготовки статті до друку відсутні статистичні дані Державної судової адміністрації України за 2023 рік

нання обов'язків військової служби є заподіяння істотної шкоди. Законодавець, окрім різного текстологічного формулювання відповідної об'єктивної ознаки цих складів кримінальних правопорушень, використовує й їх відмінне змістовне наповнення. Так, згідно з приміткою 3 ст. 364 КК під істотною шкодою у ст. 367 КК є шкода, яка в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тоді як істотна шкода як ознака складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК, відповідно до примітки цієї статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Знову ж таки, проблема визначення істотної шкоди, її обмеження у складі службової діяльності шкодою майнового характеру або немайновою шкодою, яка може одержати майнове відшкодування відома у наукових та практичних колах уже давно [7–9]. Тлумаченню відповідної ознаки присвячено правову позицію Верховного Суду України від 27.10.2016 у справі № 5-99кс16 [10]. Ця позиція, а також підхід, передбачений нею, постійно застосовується у сучасній судовій практиці, в т.ч. у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

На відміну від вказаного розуміння суспільно небезпечних наслідків у складі службової недбалості, поняття істотної шкоди та тяжких наслідків (кваліфікуюча ознака) недбалого ставлення до військової служби має текстологічні та змістовні особливості, які визначають спеціальні властивості цієї ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК. По-перше, істотна шкода текстологічно як найменування є «укороченим» порівняно з найменуванням кореспондуючої ознаки у ст. 367 КК; найменування тяжких наслідків як кваліфікуючої ознаки вказаних складів кримінальних правопорушень є однаковим. По-друге, як істотна шкода, так і тяжкі наслідки у складі недбалого ставлення до військової служби можуть мати як матеріальний вираз, так і носити немайновий характер (законодавець під час визначення цих понять у примітці 2 ст. 425 КК використовує формулювання: «якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків», «за цієї самої умови»), тоді як кореспондуючі ознаки у складі службової недбалості, як зазначалося вище, повинні мати майновий характер або бути немайновою шкодою, яка може одержати майнове відшкодування. По-третє, розмір істотної шкоди та тяжких наслідків у складі недбалого ставлення до військової служби, якщо ці наслідки мають матеріальний вираз, є вищим, аніж у складі службової недбалості. Розмір істотної шкоди у складі службової недбалості – в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 3 ст. 364 КК), а в складі недбалого ставлення до військової служби – в 250 і більше разів перевищує цю розрахункову одиницю (примітка 2 ст. 425 КК).

Характеризуючи більш широкий підхід до розуміння суті істотної шкоди та тяжких наслідків у складі недбалого ставлення до військової служби, який, як зазначалося вище, включає шкоду будь-якого характеру, у тому числі і немайнову шкоду, є різним. Наприклад, М. І. Хавронюк відносить таке широке тлумачення наслідків у ст. 425 КК (якщо шкода, полягає не у заподіянні матеріальних збитків) до надмірності юридичної відповідальності в нормі, яка підлягає застосуванню під час війни [11, с. 255]. Погодитися з цим не можемо. Адже наслідки від будь-якого службового недбалства можуть мати різноманітний прояв, не менш небезпечний, аніж шкода, яка має матеріальний вимір. Особливо це стосується військової сфери,

не недбале ставлення до виконання обов'язків військової служби може носити нематеріальний характер. Наприклад, приховання військовим начальником факту дезертирства чи самовільного залишення військової частини підлеглими військовослужбовцями, що в умовах ведення бойових операцій, безпосереднього збройного зіткнення з супротивником може мати вкрай негативні наслідки для порядку суспільних відносин, що охороняються нормами розділу XIX Особливої частини КК, для обороноздатності Збройних Сил України чи інших передбачених законом воєнізованих формувань. Однак ця тема настільки обширна, що вимагає додаткового дослідження.

Проте в межах нашої роботи доходимо висновку, що суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди та тяжких наслідків є спеціальною ознакою недбалого ставлення до військової служби, що водночас виступає розмежувальною ознакою між суміжними складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 367 та 425 КК. Ця спеціальна ознака у межах складу недбалого ставлення до військової служби має більш широкий зміст порівняно з загальною ознакою суспільно небезпечних наслідків службової недбалості.

Як зазначалося вище, форма вини є спільною ознакою службової недбалості та недбалого ставлення до військової служби. Водночас спеціальну функцію виконують спеціальні ознаки субєкта кримінальних правопорушень. Субєктом службової недбалості є службова особа, ознаки якої визначені у ч. 3 ст. 18 КК, до яких належать особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Водночас суб'єктом недбалого ставлення до військової служби є військова службова особа, тобто військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування (примітка 1 ст. 425 КК). М. І. Карпенко виокремлює такі ознаки, властиві військовому начальнику: «наявність підлеглих; право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження); право давати оцінку діяльності своїх підлеглих; право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації; право приймати рішення по суті заявлених підлеглими клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо; право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення» та відзначає, що військові начальники можуть бути за посадою або за військовим званням [3? с/ 73]. М. Туркот та Г. Ганова відзначають, що «військовим начальником, на наш погляд, слід вважати військовослужбовця або військовозобов'язаного (резервіста) на час проходження зборів, що має підлеглих за посадою або військовим званням, наділеного правом пред'являти до них обов'язкові для виконання вимоги, пов'язані з проходженням, несенням військової служби або з виконанням процесуальних функцій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення [12, с. 46]. Таким чином, військові службові особи є спеціальним видом службових осіб у публічній сфері, які

можуть виступати суб'єктами службової недбалості, а тому спеціальні ознаки суб'єкта також визначають спеціальний статус недбалого ставлення до військової служби порівняно зі службовою недбалістю.

Висновки. Враховуючи викладене, доходимо висновку, що недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) є спеціальним видом службової недбалості (ст. 367 КК). Вказаним складам кримінальних правопорушень притаманні як збіжні (загальні) ознаки, так і розмежувальні спеціальні. До збіжних (спільних) ознак належать суспільно небезпечне діяння, яким, попри різне формулювання в диспозиціях частин перших статей 367 та 425 КК, є невиконання або неналежне виконання службовою особою / військовою службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, а також необережна форма вини. Розмежувальними (спеціальними) ознаками, які й визначають спеціальний характер недбалого ставлення до військової служби, є об'єкт кримінальних правопору-

шень, суспільно небезпечні наслідки, а також спеціальні ознаки суб'єкта. Недбале ставлення до військової служби порушує спеціальний вид загального порядку здійснення службової діяльності в Україні, яким, як випливає з назви розділу XIX Особливої частини КК, є порядок проходження військової служби. Суспільно небезпечні наслідки у складі недбалого ставлення до військової служби (істотна шкода та тяжкі наслідки) можуть мати не лише майновий вимір, а й можуть носити немайновий характер; мають більший вартісний критерій у разі, якщо мають майновий вимір; відрізняються від наслідків службової недбалості текстологічно. Суб'єктом службової недбалості є спеціальний вид публічної службової особи – військова службова особа. Саме вказані спеціальні ознаки дають можливість виокремлювати спеціальні види службової недбалості, до яких належить і недбале ставлення до військової служби, що свідчать про вищу ступінь суспільної небезпеки таких спеціальних видів службової недбалості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіти судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2020, 2021 та 2022 роки. URL: <http://surl.li/mxhpmе> (дата звернення 30.01.2024).
2. Звіти про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020, 2021 та 2022 роки. URL: <http://surl.li/mxhpmе> (дата звернення 30.01.2024).
3. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Вищий навч. заклад «Національна академія управління»; Ун-т держ. фіскальної служби України. Київ, 2019. 530 с.
4. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. 184 с.
5. Рак С. В. Кримінальна відповідальність за службову недбалість: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Наук.-дослідн. Ін-т вивч. Проблем злочинності ім. В. В. Сташиса НАПрН. Харків, 2019. 216 с.
6. Худякова Н. Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. академ. внутр. справ. Київ, 2013. 214 с.
7. Дудоров О. О., Зеленов Г. М. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону. *Право України*. 2015. № 12. С. 69–81.
8. Марін О. К. «Істотна шкода» у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 41–45.
9. Ященко А. М. Проблеми тлумачення істотної шкоди й тяжких наслідків в аспекті кваліфікації злочину, передбаченого статтею 367 КК України). *Вісник кримінологічної асоціації*. 2019. Спецвипуск. С. 24–32.
10. Постанова Верховного Суду України від 27.10.2016 у справі № 5-99кс16. URL: <http://surl.li/qacvpr> (дата звернення 30.01.2024).
11. Хавронюк М. І. Кримінально-правові норми, розраховані на застосування в умовах війни, чинні до початку відкритої російської агресії проти України: досягнення і прорахунки українського законодавства та правозастосовної практики. Українська кримінальна юстиція в умовах війни: мат-ли VIII (XXI) Львів. форуму крим. юстиції (м. Львів, 9-11 черв. 2022 р. / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 246–257.
12. Туркот М., Ганова Г. Визначення поняття «військовий начальник» у законодавстві України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 42–48.